

FÜLÖP IZABELLA

CSALÁDBARÁT VÁLLALKOZÁSOK KÜLHONBAN

Jelen tanulmány a 2018-as Külhoni Magyar Családok tematikus évhez kapcsolódóan a családbarát vállalkozások vizsgálatát tűzte ki célul. A tematikus programév keretében a Nemzetpolitikai Kutatóintézet egy több pilléren álló kutatást végzett a négy nagy külhoni régióban: Felvidéken, Vajdaságban, Kárpátalján valamint Erdélyben, amely többek között a családbarát vállalkozások működésének megismerésére irányult. A 2012 óta meghirdetett, egymásra épülő tematikus évekhez¹ kapcsolódó korábbi kutatások a külhoni magyar régiókban – a családok és a gyerekek mellett – nagy hangsúlyt fektettek a vállalkozásfejlesztés feltérképezésére is. Ezeket a kutatásokat követve készítettem az itt bemutatásra kerülő interjú vizsgálatot, melynek legfőbb célja, hogy olyan Kárpát-medencei magyar vállalkozásokról nyújtson ismereteket, melyek vezetői a fent említett tematikus évhez kötődő pályázat² segítségével igyekeztek családbaráttá tenni vállalkozásukat.

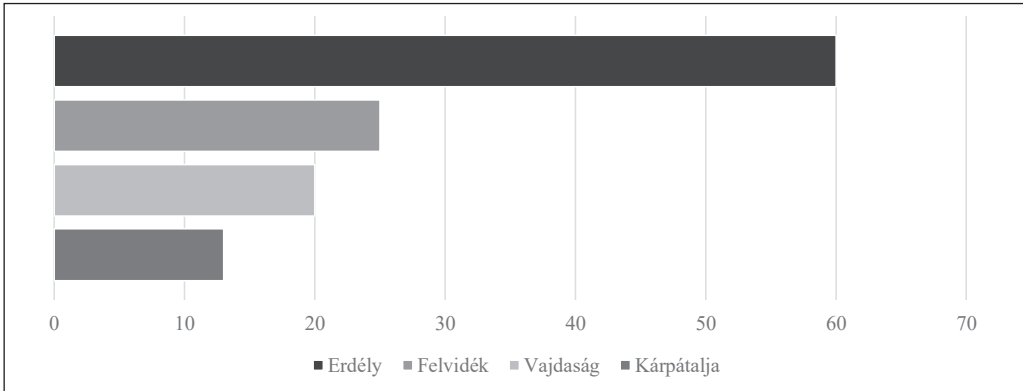
Módszertan és alapadatok

A 2018 a külhoni magyar családok éve – családbarát vállalkozások támogatása című pályázatot a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.-n (BGA Zrt.) keresztül hirdették meg. A pályázat benyújtási határideje 2018. április 6-a volt. Összesen 760 vállalkozó nyújtotta be pályázati kérelmét. A pályázat célja az általános vállalkozásfejlesztés mellett a családbarát munkahelyek kialakítása, fejlesztése, a családokat segítő szolgáltatások nyújtása és/vagy külhoni diákok szakmai képzésének, valamint pályakezdő fiatalok foglalkoztatásának támogatása volt. Lehetősége volt pályázatot benyújtani a Horvát Köztársaságban, a Romániában, a Szerb Köztársaságban, a Szlovák Köztársaságban, a Szlovén Köztársaságban, valamint az Ukrajnában 2017. január 1-je előtt alapított magyar vállalkozásoknak. A rendelkezésre álló

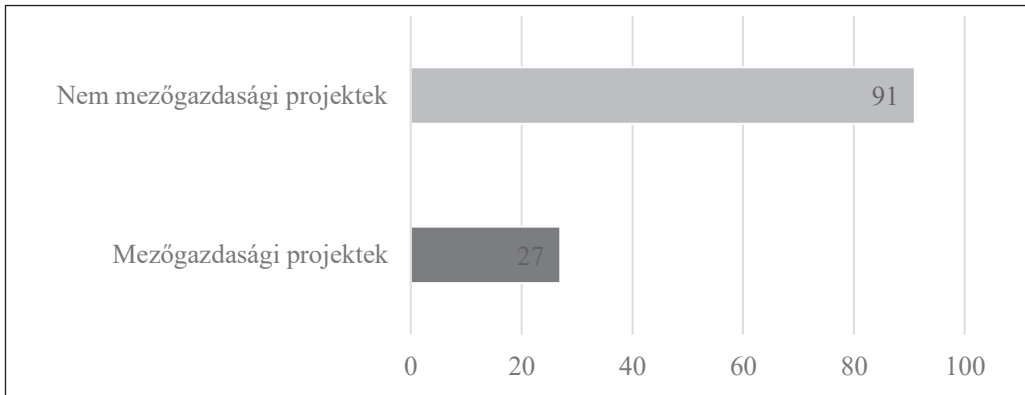
-
- 1 A tematikus évek a Magyar Kormány javaslata alapján születnek, és az évente megrendezésre kerülő egyik legfontosabb magyar–magyar fórumon, a Magyar Állandó Értekezleten kerülnek elfogadásra.
 - 2 A pályázatot a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. hirdette meg 2018-ban, a leírás elérhető az intézmény honlapján. Letöltés helye: www.bgazrt.hu; letöltés ideje: 2019. 12. 10.

600 millió forintos keretből összesen 118 üzleti tervet tudtak a 2018-as évben támogatni. Az elemzésben összegzett, nyertes pályázók által beküldött pályázati adatokat a BGA Zrt. bocsátotta a rendelkezésemre.

A sikeres pályázók több mint a fele erdélyi, ami 60 vállalkozót jelent, Felvidéken 25-en részesültek támogatásban, Vajdaságban 20-an, Kárpátalján pedig 13-an. A nyertes pályázatok közül 27 mezőgazdasági, 91 pedig attól eltérő projekt megvalósítására irányult (lásd 1. és 2. ábra).

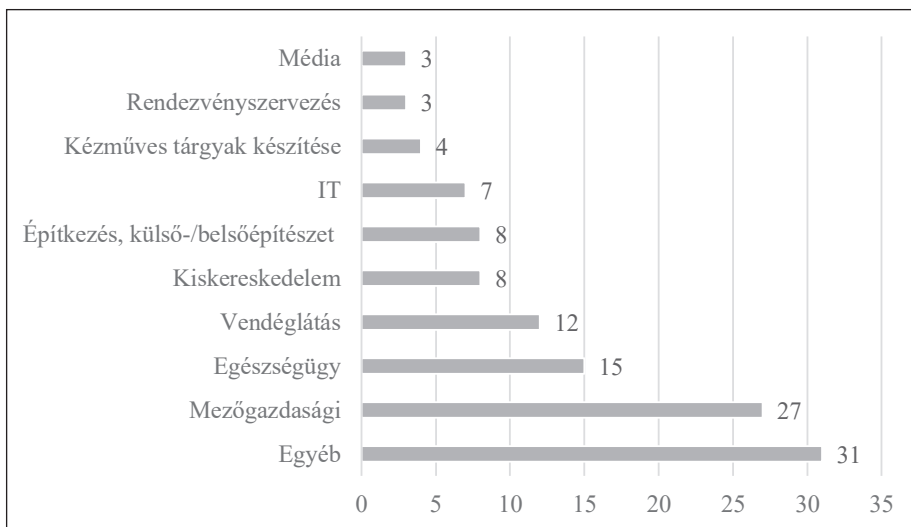
1. ábra: Nyertes vállalkozók száma régióként

2. ábra: A pályázat tárgya szerinti megoszlás (pályázatok száma)

A mezőgazdasági fejlesztésektől eltérő projektek igen sokfélék. Ide sorolhatók: az egészségügyi szolgáltatások; a vendéglátás és szálláshely-szolgáltatás; a kiskereskedelmi szektor; az építészeti ágazat; az IT (mely területen – a nyertes pályázókkal készített interjúk alapján – kiemelkedő a családbarát szemléletmód); a kézműves tárgyak készítése és restaurálása; a

rendezvényszervezés, valamint a médiatevékenység. Ezen kívül az egyéb kategóriába olyan tevékenységek tartoznak, mint a könyvelés, ügyvédi iroda működtetése, autósosó, takarítócég fenntartása és a csokoládégyártás (lásd 3. ábra).

3. ábra: A cégek tevékenységi kör szerinti megoszlása

A pályázati adatbázis elemzése mellett, a kutatás részeként interjúkat készítettünk 14 nyertes pályázóval: közülük 9 erdélyi, 2 kárpátaljai, 2 felvidéki és 1 vajdasági. Az interjúkkal azokat a cégvezetőket szólítottuk meg, akik pályázatukban vállalták, hogy valamilyen családbarát intézkedést vezetnek be. Az interjúk lehetőséget nyújtottak arra, hogy a megszólított cégvezetők személyes hangvételen számoljanak be ez irányú intézkedéseik fogadtatásáról, a területenként és szektoronként eltérő nehézségekről, valamint a jövőbeli terveikről.

Gazdasági tényezők alakulása külhokban

Mint minden közösségben, úgy a külhoni magyarok körében is jelentős közösségmegtartó szerepe van a vállalkozóknak. A magyar cégek vezetői igyekeznek magyar–magyar munkakapcsolatokat teremteni, a frissen diplomázott diákoknak pedig munkalehetőséget nyújtani. Vállalkozáskutatók adatai alapján az erdélyi, pontosabban a székelyföldi térségben a vállalkozói kedv ugyan az országos átlag fölötti, a megvalósításban, vagyis a vállalkozói

aktivitás szintjén, országos összehasonlításban Székelyföld jelentősen alulmarad.³ A külhoni magyar nagyrégiókban, Erdély kivételével mindenhol nőtt a fiatalok körében a vállalkozók és önállók aránya az elmúlt évtizedekben.⁴ A vállalkozásfejlesztést segítik azok az intézkedések, amelyeken keresztül a fiatal korosztályt célozzák meg különböző inkubációs programok beindításával, ösztönözve őket arra, hogy szakmai hálózatépítő jelleggel konferenciákon vegyenek részt, ahol a helyi és magyarországi mentoroktól tanulhatnak, valamint különböző szakmai szervezetekhez csatlakozhatnak. Ennek érdekében minden külhoni régióban létrejött valamilyen fiatal vállalkozókat segítő, koordináló szervezet: Kárpátalján a Kárpátaljai Magyar Fiatal Vállalkozók Szövetsége, Vajdaságban a Vajdasági Fiatal Vállalkozók Szövetsége, Erdélyben a Romániai Magyar Közgazdász Társaság Ifjúsági Frakciója, Felvidéken a Szlovákiai Magyar Fiatal Vállalkozók Szövetsége. Mindemellett Magyarországon 2013-ban a Három Királynő mozgalom megalapította a Családbarát Vállalat Díjat, melyet olyan vállalatok kapnak, *„akik kategóriájukban kiemelkedően fontosnak tartják a kisgyermekes munkavállalók támogatását, a gyermekvállalást, a kiegyensúlyozott családi és munkahelyi környezetet, valamint jövőbeli céljaik között fontos szerephez jut a családbarát működés kialakítása is. A mozgalom által díjazott cégek a társadalmi szemlélet, gondolkodás és közbeszéd formálását is végzik.”*⁵ Az anyaország részéről azonban a családbaráttá válás terén a Külhoni Magyar Családok Éve kapcsán 2018-ban kihirdetett pályázatok nyújtották a legnagyobb támogatást. Mielőtt rátérek ezeknek a vállalkozásoknak és az általuk gyakorolt intézkedéseknek a bemutatására, röviden összegzem, hogy az elmúlt időszakban milyen volt az egyes régiókban a gazdasági helyzet. A térség gazdasági folyamatainak ismerete ugyanis elengedhetetlen a vállalkozókkal készített interjúk megértéséhez.

Az általam vizsgált területeken az egy főre jutó GDP Pozsonyban a legmagasabb, a legkisebb értékkel pedig Kárpátalja rendelkezik; az eltérés több mint tízszeres nagyságrendű. A külhoni térségben a legkevesbé fejlett régióknak Kárpátalja, Észak-Erdély megyei és Vajdaság számítanak.⁶ A 2009 és 2014 közti időszak éves átlagos növekedési üteme alapján az erdélyi megyék voltak képesek a leggyorsabban talpra állni a 2008-as gazdasági világváltság okozta recesszióból. Az erdélyi megyék többségében az éves átlagos növekedési ütem

3 A vállalkozási kedv megvan a fiatalokban, ez viszont nem elég a boldoguláshoz. *Székelyhon*, 2018. szeptember 24. Letöltés helye: www.szekelyhon.ro; letöltés ideje: 2019. 03. 03.

4 Csata Zsombor: Helyzetkép a határon túli magyar fiatalok munkaerőpiaci és gazdasági helyzetéről. In: Papp Z. Attila (szerk.): *Változó kisebbség. Kárpát-medencei magyar fiatalok. A GeneZYs 2015 kutatás eredményei*. Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány és MTA TK Kisebbségkutató Intézet: Budapest, 2017. 367–387, itt: 368.

5 Három Királyfi és Királynő Mozgalom Családbarát Vállalat Díj. Letöltés helye: www.haromkiralyfi.hu; letöltés ideje: 2019. 03. 03.

6 *Húzóerők. Jelentés a külhoni magyar családi vállalkozások helyzetéről*. Letöltés helye: www.vallalkozokeve.kormany.hu; letöltés ideje: 2019. 03. 04., itt: 15.

10%-os. Itt azonban megjegyzendő, hogy ebben a folyamatban lényegesen fontos szerepe volt a népességszám csökkenésének.⁷ A vállalkozások alapítása is jelentős visszaesést mutatott Erdélyben, amely minden területre drasztikusan hatott, főleg az ingatlanpiaci szektorra, ahol 85%-os visszaesés volt megfigyelhető. Erdélyben a vállalkozásalapítás szempontjából a legintenzívebb időszak 2003 és 2008 közé tehető.⁸ Amíg Romániában a vállalkozói kedv jóval az uniós átlag alatt van, addig Erdélyben magasabb. Bukarest kivételével a bejegyzett kis- és középvállalkozások (KKV) nagy része a szolgáltatások és a kereskedelem területén működik. A rurális térségben, főképp a privatizáció hatására elterjedt vállalkozások versenyképessége jelentősen elmarad a városi vállalkozásokétól.⁹ A rendszerváltást követően a vállalkozások száma Szlovákiában is megugrott, és ott is hangsúlyos a KKV-szektor, amely a vállalkozások 97%-át teszi ki.¹⁰ Ezek egyharmadának Pozsony és vonzáskörzete ad otthont.¹¹ Kárpátalján a mezőgazdaság a hangsúlyos gazdasági szektor, a KKV közel egyötöde ide sorolható¹², míg a Felvidéken ez az érték csupán 5%. Vajdaságban is hasonló a helyzet: ott 7,3%-át teszi ki a mezőgazdasági vállalkozók száma a KKV-szektornak.¹³ Általánosságban kijelenthetjük, hogy a vállalkozások gazdasági szempontjából igen differenciált a külhoni KKV-szektor helyzete, ez köszönhető részben a rendszerváltásnak, a gazdasági világválság okozta problémáknak, a különböző jogszabályváltozásoknak, a helyi sajátosságoknak, igényeknek, valamint a közösségben felmerülő szakképzett munkaerő hiányának.¹⁴

Erdélyben a 2018-as évben lassult a gazdasági növekedés, viszont a munkaerőpiaci folyamatok az előző évekhez képest kedvezően alakultak. A 15–64 éves korcsoportban a foglalkoztatottak száma Erdélyben 2018-ban 2 780 ezer főt tett ki, ami ugyan 1,2%-kal, 35 ezer fővel csökkent 2017-hez képest, az erdélyi foglalkoztatás ágazati szerkezete erőteljes ipari túlsúlyt mutat Romániához képest. A munkaerő-felmérés szerint¹⁵ az erdélyi foglal-

7 Uo. 15.

8 Csata Zsombor: A vállalkozói aktivitás egyes sajátosságai és tényezői Erdélyben. *Térségi Statisztika*, 2013. 53 (1). 21-37, itt: 12.

9 Uo. 36.

10 Antalík Imre: *Fiatallal magyar vállalkozók a Kárpát-medencében*. Előadás a Hétfő Kutatóintézet Műhelybeszélgetésén. Budapest, 2016. április 22.

11 Lampl Zsuzsanna: A kis- és középvállalkozói szféra kialakulása és fejlődése 1989-től napjainkig. In: Lelkes Gábor (szerk.): *Régiók és gazdaság*. Fórum Kisebbségkutató Intézet: Somorja, 2008. 235–258.

12 Kovály Katalin: *A kárpátaljai magyar vállalkozók általános helyzete, fejlődésük perspektívái*. Előadás a Hétfő Kutatóintézet Műhelybeszélgetésén. Budapest, 2016. április 22.

13 Penovác Katalin – Ágyas Réka: *Fiatallal magyar vállalkozók a Kárpát-medencében. Vajdasági helyzetkép*. Előadás a Hétfő Kutatóintézet Műhelybeszélgetésén. Budapest, 2016. április 22.

14 *Megkapaszkodás, gyarapodás, bátortás. Jelentés a külhoni fiatal magyar vállalkozók helyzetéről*. Letöltés helye: www.pragmaticasanctio.hu; letöltés ideje: 2019. 03. 04., itt: 24.

15 Gazdasági aktivitás, foglalkoztatottság, munkanélküliség: a 2018-as év fontosabb folyamatai Erdélyben. *ErdélyStat*, 2019. május 20. Letöltés helye: www.erdelystat.ro; letöltés ideje: 2019. 05. 20.

kozottaknak 33,1%-a dolgozott az ipari ágazatban, Erdélyen belül ez az arány a nyugati régióban a legmagasabb (Temes, Arad, Krassó-Szörény és Hunyad megyékben). A mezőgazdasági ágazat ezzel szemben alulreprezentált, és az ebben a szektorban foglalkoztatottak arányaiban visszaesés figyelhető meg. Erdélyben 2018-ban a foglalkoztatottaknak már csak 11,5%-a dolgozott a mezőgazdaság, az erdőgazdálkodás és a halászat ágazataiban, mely érték Románia-szinten 19,8% volt. Mindemellett jelentős a kereskedelem, szállítás, szálláshely-szolgáltatás és vendéglátás szektorának részesedése, ahol a foglalkoztatottak 24%-a dolgozott (lásd 1. táblázat).

Tevékenységek	Románia	Erdély
Mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat	19,8%	11,5%
Ipar (építőipar nélkül)	23,0%	33,1%
Építőipar	8,1%	7,8%
Kereskedelem, szállítás, raktározás, szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	23,5%	24,0%
Kommunikáció	2,2%	1,6%
Pénzügyi, biztosítási tevékenység	1,3%	1,3%
Ingatlanügyletek	0,2%	0,1%
Tudományos, műszaki, adminisztratív tevékenység	5,1%	4,3%
Közigazgatás, védelem; oktatás; humán-egészségügyi, szociális ellátás	14,0%	13,8%
Egyéb	2,9%	2,6%
Összesen	100,0%	100,0%

1. táblázat: A cégek tevékenységi kör szerinti megoszlása Románia és Erdély szintjén (%)¹⁶

Az Eurostat Munkaerő-felmérés adatai szerint az országban a foglalkoztatottak 15,5%-a dolgozott önfoglalkoztatóként (uniós szinten ez az egyik legmagasabb érték), s további 7,2% a segítő családtagok aránya. Az önfoglalkoztatók kétharmada a mezőgazdasági szektorban tevékenykedett, akiknek nagy többsége azonban nem rendelkezik regisztrált,

¹⁶ Uo.

intézményesített státusszal (nincs regisztrált vállalkozása), nagyrészt önfenntartásra rendezkedtek be, piaci kapcsolataik gyengék, sérülékenységük, szegénységi kockázatuk magas (egy 2015-ös adatokon alapuló becslés szerint 60%-uk szegénységgel, társadalmi kirekesztettséggel fenyegetett).¹⁷ Ezen kívül a romániai önfoglalkoztatók több mint 90%-a nem rendelkezik alkalmazottal, ami a legmagasabb arány az EU-ban.¹⁸ Erdélyben a lokalitásnak lényeges szerepe van a vállalkozóvá válás társadalmi feltételeinek a megteremtésében,¹⁹ viszont „*a mai erdélyi falvak gazdálkodása esetén a gazdaság etnikai behatárolásáról csak fenntartásokkal lehet beszélni, mivel egy etnikai közösséghez való tartozás szervezőeleme lehet a gazdaságnak, de ez nem azt jelenti, hogy ez az egyetlen, elsődleges és kizárólagos feltétele.*”²⁰ A foglalkoztatási ráta tekintetében fontos továbbá, hogy Erdélyben kevésbé elterjedt a családbarát intézkedésnek is minősíthető részmunkaidős foglalkoztatottság. 2018-ban az erdélyi foglalkoztatottak 3,7%-a dolgozott részmunkaidőben, míg ez az arány az adott évben, Romániában 7,5%, az európai uniós országokban átlagosan 20,1% volt.²¹

Vajdaság Szerbia második legfejlettebb régiója, mint az a 2017-ben megjelent *Vajdaság társadalmi és gazdasági jellemzői* című tanulmánykötetből is kiderült.²² Vajdasági vonatkozásban jelenleg ez a legfrissebb forrás, amely a régió aktuális gazdasági helyzetét veszi górcső alá. Ennek értelmében a foglalkoztatottak száma enyhe csökkenő tendenciát mutat az elmúlt években. Ennek ellenére a régió termelékenysége évről évre növekszik. A tartományra jellemző, hogy az elmúlt években lezajlott privatizáció után a gazdaságot a kis- és középvállalatok determinálják, csak néhány nagyobb vállalat emelhető ki ebben a régióban. A magánkézben lévő vállalkozások alkalmazzák a foglalkoztatottak 22,2%-át. Jelentősebb ágazatok: a mezőgazdasági feldolgozóipar, a vegyipar, a faipar és a nyomdaipar (lásd 2. táblázat).

17 Horemans – Marx: *Poverty and Material Deprivation among the Self-Employed in Europe: An Exploration of a Relatively Uncharted Landscape*. IZA DP No. 11007. Letöltés helye: www.iza.org/publications; letöltés ideje: 2019. 03. 10.

18 Uo.

19 Csata Zsombor: *Etnicitás és gazdaság Erdélyben – előzmények és kutatási javaslatok. Erdélyi Társadalomtudományi Lexikon*. Jakabffy Elemér Alapítvány, 2015. 8.

20 Szabó Á. Töhötöm: *Etnikai különbségtétel a paraszti gazdaságban*. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*. Gondolat – MTA Etnikai Nemzeti Kisebbségkutató Intézet. Budapest, 2010. 7.

21 *Gazdasági aktivitás, foglalkoztatottság, munkanélküliség: a 2018-as év fontosabb folyamatai Erdélyben. ErdélyStat*, 2019. május 20. Letöltés helye: www.erdelystat.ro; letöltés ideje: 2019. 05. 20.

22 Szügyi Éva: *Vajdaság regionális gazdasága*. In: Ördögh Tibor (szerk.): *Vajdaság társadalmi és gazdasági jellemzői*. Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete: Szabadka, 2017. 97–131, itt: 117–118.

Tevékenység	Vajdaság	Nyugat-Bácska	Dél-Bánát	Dél-Bácska	Észak-Bánát	Észak-Bácska	Közép-Bánát	Szerémség
Mezőgazdaság	136 579	17 702	21 496	32 929	12 929	13 466	16 489	21 823
Ipar (építőipar nélkül)	287 805	14 146	34 872	140 439	14 170	20 069	27 034	37 073
Építőipar	25 068	768	3 860	11 715	897	2 022	1 165	4 464
Kereskedelem, szállítás, raktározás, szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	160 515	8 979	18 725	73 532	7 884	14 142	12 634	24 620
Kommunikáció	18 553	516	1 767	12 247	664	1 380	917	1 061
Pénzügyi, biztosítási tevékenység	20 435	1 206	2 050	11 501	942	1 699	1 042	1 997
Ingatlanügyletek	80 426	7 028	11 528	31 556	5 545	8 006	7 396	13 367
Összesen	892 098	62 123	114 647	387 361	51 974	74 927	79 505	121 561

2. táblázat: Vajdaság GDP-je tevékenység szerint 2014-ben (milliárd dinár)²³

Szlovákia tekintetében Dél-Szlovákia helyzete az ország megalakulása óta radikálisan megváltozott: mára a 14 dél-szlovákiai járás, Csallóköztől keletre Bodroghöz egy leszakadó térséggé vált a 2013-as adatok szerint.²⁴ Ezt bizonyítja a Szlovákiai Vállalkozók Szövetsége által készített 2011-es felmérés is, amelyben a 79 szlovákiai járás versenyképességét vizsgálták, különböző szempontok szerint. A kutatás elsősorban arra irányult, hogy milyen a járások közlekedési infrastruktúrája, megközelíthetősége, mennyire vállalkozóbarát a környezet, milyen fogadtatásban részesül az adott beruházó, milyen a járás intézményrendszere, valamint milyen mindennapi nehézségekkel kell megküzdeniük a vállalkozóknak. A felvidéki járások közül a Szenci járás érte el a legjobb helyezést, országosan a 7. helyen végzett. Ugyanakkor a felmérés arra is rámutatott, hogy Csallóköztől Nyitra irányába, a Felső-Nyitra vidékén keresztül egészen a Vág északi folyásáig egy jól körülhatárolható, aránylag fejlett térség található.²⁵ A felmérés alapján láthatók továbbá az egyes szektorok közötti különbségek.²⁶ Általánosságban véve Szlovákia egyik legnagyobb problémája a régiók közötti különbségekből fakad, melyek az Eurostat vásárlóerő-paritáson számolt egy főre eső GDP-értékre vonatkozó 2015-ös adataiban is hangsúlyozódnak (lásd 3. táblázat).

	A GDP/fő vásárlóerő-paritás az EU átlagához (EU 27 GDP/fő=100%)	
	2005	2015
Szlovákia	60	77
Pozsony megye	146	188
Nagyszombat megye	65	83
Trencsén megye	53	67
Nyitra megye	53	66
Zsolna megye	49	67
Besztercebánya megye	43	56
Eperjes megye	35	46
Kassa megye	51	62

3. táblázat: Az Európai Unióhoz viszonyított egy főre eső GDP (2015)²⁷

24 Baross Gábor *Terv. Dél-Szlovákia/Felvidék regionális gazdasági fejlesztési terve*. Letöltés helye: www.baross-palyazatok.eu; letöltés ideje: 2019. 03. 13., itt: 20.

25 Uo. 26.

26 Uo. 21.

27 Uo. 27

A gazdasági válság és a második Fico-kormány gazdaságpolitikája tovább nehezítették a szlovákiai vállalkozók helyzetét, azonban a KKV-szektorban ennek ellenére egy folyamatosan növekvő tendencia figyelhető meg az alkalmazottak létszámát illetően. A létszámnövekedést részben a vállalatok számának növekedése eredményezi. Ezen a téren azonban szembetűnő a keleti régió lemaradása: míg délnyugaton 40–50 közötti a vállalatok száma, keleten csak két járásban éri el, illetve haladja meg a 20-at.²⁸ A megfelelő infrastrukturális beruházások hiányában kevés nagyobb vállalat választotta ezt a régiót. A 2010-es adatokhoz képest az elmúlt hat évben csökkent a magyarlakta járásokban a természetes személyek vállalkozási kedve, amely az országos adatokhoz hasonló jelenségre világít rá, de pozitívként jegyezhetjük meg, hogy 2016-ban már a megfigyelt járásokban és az országos adatok tekintetében is növekedés volt tapasztalható.²⁹ A vállalkozások tevékenységét illetően az utóbbi években visszaszorult a mezőgazdasági szektor, mivel az őstermelők és kisebb családi vállalkozások versenyképtelenné válnak, és az agrárszektor előregedőben van. Az ipari szektort emelném ki még Felvidék esetében, mivel ebben az ágazatban a válság után folyamatos bővülést figyelhetünk meg a mezőgazdasági tevékenységű cégekkel ellentétben. Sikerült 2015-re a 2008-as színvonalat emelni, ami elsősorban az autóiipari beruházásoknak volt köszönhető.³⁰

Kárpátalján az elmúlt évek politikai eseményei jelentősen befolyásolták a gazdaság alakulását. A háborús állapotok Kárpátalja területét fizikailag nem sújtották, de hatásuk ott is érezhető volt.³¹ Mindemellert az Euromajdan nem érte el célját: a korrupció felszámolása és a gazdasági fellendülés helyett a hrivnya leértékelődése, az infláció, a gázárak radikális növekedése volt tapasztalható. Ukrajnában a GDP 2014-ben 7%-ot, 2015-ben több mint 10%-ot zuhant. 2016-ban ugyan 2%-os GDP-növekedés volt megfigyelhető, ez az érték messze elmaradt az Euromajdan előtti gazdasági mutatóktól.³² Ukrajnában 9,9%-os a munkanélküliség, az önfoglalkoztatók aránya pedig csak 14,6%.³³ A bérek alacsonyak az egész ország területén, de Kárpátalján még az országos átlagnál is alacsonyabbak. A kiszolgáltatottság, az egymásra utaltság következtében a családi vállalkozások ebben a régióban a legelterjedtebbek. A kárpátaljai helyzet sajátossága továbbá, hogy itt a mezőgazdasági szektor megőrizte súlyát.³⁴

28 Uo. 195.

29 Uo. 198.

30 Uo. 142.

31 Eröss Ágnes – Kovály Katalin – Tátrai Patrik: „Hát megpróbálunk küzdeni”: átalakuló boldogulási stratégiák Kárpátalján az Euromajdan után. *Tér és Társadalom*, 2017. 31 (2). 3–22, itt: 6.

32 Uo. 8.

33 Ukrajna Állami Statisztikai Hivatala. Letöltés helye: www.ukrstat.gov.ua; letöltés ideje: 2019. 03. 17.

34 *Megkapaszkodás, gyarapodás, bátorítás. Jelentés a külföldi fiatal magyar vállalkozók helyzetéről*. Letöltés helye: www.pragmaticasanctio.hu; letöltés ideje: 2019. 03. 04., itt: 22.

Interjúk

A gazdasági tényezők alakulásának ismertetése után a következőkben az interjúk kutatás főbb eredményeit mutatom be. A sikeresen pályázó külhoni vállalkozókkal készített interjúk négy kérdéskörre épültek:

1. Hogyan sikerült megvalósítaniuk a pályázatban vállalt családbarát intézkedéseket, és milyen jövőbeli terveik vannak ezzel kapcsolatban?
2. Mit tapasztalnak a környezetükben, milyenek a helyi viszonyok?
3. Milyen munkaerőpiaci problémákba ütköznek a családok, és milyen lehetséges megoldási javaslatok vannak ezekre?
4. Hogyan tudná támogatni a magyar állam a vállalkozásokat abban, hogy családbaráttá váljanak?

A megszólítottak igen eltérő vállalkozásokat képviselnek. Van köztük olyan, amelyet 1880-ban hoztak létre, a tulajdonos üknagyapja alapította és örökítette tovább; de van olyan is, amelyik 2014-ben alakult. A vállalatok – eltérő tevékenységüknél fogva – a munkaállomány létszámát tekintve is különböznek egymástól: vannak egyéni vállalkozások és több mint 50 főt alkalmazó cégek is. Közös vonásuk a családbarát szemlélet.

„Növekedett az alkalmazottak száma, a fiatal csapatból kezdett már nem annyira fiatal csapat lenni és megjelentek a gyerekek, és egyre többen vannak, tehát fontos volt a cégpolitikánk szempontjából is, hogy megpróbáljuk a vállalkozást egy kicsit közelebb vinni a családokhoz, hogy ez a hely ne csak egy munkahely legyen, ahová be kell járni, hanem olyan munkahely legyen, ahova a gyerekek is bejöhetnek.” (vajdasági vállalkozó)

„A cég alkalmazásában szezonálisan kizárólag helyi, falubeli lakosok vannak, 8 fő, ami jó hatással van a helyi családok együttmaradására. A nőknek pedig ritka lehetőség, ugyanis az ő helyzetük még rosszabb. Úgy gondolom, hogy vállalkozásom további fejlesztésével nemcsak az alkalmi munkavállalókat tudom hosszú távon megtartani, hanem egy új, állandó munkahelyet is tudok teremteni idéntől.” (erdélyi vállalkozó)

Az interjúkban megszólított pályázók családbarát intézkedései is igen sokfélék. Azok, akik tárgyi dolgok beszerzésére pályáztak, leginkább a következőkre használták fel a támogatás összegét:

- Játsszótér kialakításához szükséges eszközök beszerzése, illetve a már meglévő játsszóterek felújítása;
- Szakképzett gyermekfelügyelettel rendelkező játsszószobák kialakítása;
- Ajándékok beszerzése az alkalmazottak gyermekei számára (például Mikulás ajándék);
- A panziókban szobák kialakítása, kifejezetten kisgyerekes családoknak, hogy a rendezvények után kényelmesen tudjanak pihenni, illetve hétvégre kikapcsolódni;
- Tanszersegély nyújtása a foglalkoztatottak gyermekeinek.

A tárgyi eszközök beszerzése mellett, a pályázók családi események szervezésére is pályázhattak. Az interjú beszélgetések során ezzel kapcsolatban a következő lehetőségek kerültek előtérbe:

- Családi napok szervezése az alkalmazottaknak vagy a település lakóinak, illetve még tágabban véve a helyi magyar közösségnek;
- Mentálhigiénés szakemberek bevonásával tartott képzés a munkahelyi és családi lét egyensúlyának megteremtése érdekében;
- Helyszín biztosítása az óvodai eseményeknek (például a *Határtalanul* program keretében érkező gyermekcsoportok fogadására).

A pályázó munkavállalók pozitívan fogadták ezeket az intézkedéseket. Legtöbb helyen ugyan már ez előtt is megvolt a családbarát szemléletmód, és valamilyen formában korábban is próbálták támogatni a saját dolgozóikat, de a tágabb közösséget is például azáltal, hogy a helyiek számára egy olyan teret biztosítsanak, ahova gyerekekkel is el lehet menni szórakozni.

„A cég fejlesztési iránya továbbra is azt célozza, hogy gyermekes családokat tudjunk oly módon vendégül látni, hogy a pihenés és a kikapcsolódás lehetőségeinek biztosításán túl egyfajta megerősítést is nyerhessenek a nemzeti létükben és a családi élet alapját képző eszményekben, értékekben. Nem kívánjuk túllépni a családi vállalkozás léptékeit.” (erdélyi vállalkozó)

A megszólítottak közül – a munka és a család összeegyeztetésének nehézségei miatt – többen olyan családi vállalkozásokba kezdtek, melyek megfelelő körülményeket igyekeznek nyújtani a foglalkoztatottak számára is, ezzel segítve a családi élet melletti munkavállalást.

„Mivel családi vállalkozásról van szó, mindig a gyerekek azok, akik kevesebb időt töltenek a szülőkkel, ezért nagyon jó dolognak tartjuk, hogy egy vállalkozást össze lehet egyeztetni egy olyan térrel, ahol a gyerekek biztonságban, de ugyanakkor minőségi időt tölthetnek el.” (erdélyi vállalkozó)

„Az alkalmazottak részéről volt egy kézzelfogható igény, ugyanis a gyermekeik gyakran jöttek be a céghez, az édesanyák munkaideje és az iskolai-óvodai program disszonanciája okán, mely időszakokban a gyermekek számára nem volt biztosítható a felügyelet. Családjó-léti intézkedésként, a cég biztosítja a távmunka és a rugalmas munkaidő lehetőségét.” (erdélyi vállalkozó)

Az erdélyi, különösen a székelyföldi társadalomban azért sem könnyű a nőknek összeegyeztetni a családot a karrierrel, mert nagyon erősek a tradicionális értékek. Ezt Gergely Orsolya és Geambaşu Réka kutatásai is alátámasztották.³⁵ Véleményük szerint nagyon erősek a tradicionális családi szerepmo-dellek, az állam kevés szociálpolitikai eszközzel segíti azokat a nőket, akik igyekeznek helytállni a magán- és nyilvános szférában egyaránt, és arra sincs garancia, hogy a nőket szülés után visszaveszik az állásukba. Ebben a helyzetben egyesek elsősorban a karriert helyezik előtérbe, és később vállalnak gyereket, persze csak abban az esetben, ha ezt a közvetlen környezet tolerálja és nem ellenzi.³⁶ Erdélyben részben ezért fognak családi vállalkozásba. Egy vajdasági interjúalanyom is azon a véleményen volt, hogy a családi vállalkozások a legmegbízhatóbbak, mivel a családtagjaira az ember mindig számíthat:

„A családbarát szemléletmód a legfontosabb, az ilyen vállalkozásoknak lenne most jövője, akár mezőgazdasági szektorban is, vagy bármi más területen, akár ipari munkákkal foglalkozó cégeknél is. A családi összetartás az, ami jövedelmező, családi vállalkozásokat érdemes nyitni, jobban számíthatnak egymásra, nem csak a pénz érdekli őket, hanem a közös cél.” (vajdasági vállalkozó)

Mások szerint e tekintetben is a munkáltató és az alkalmazottak közötti kapcsolaton van a hangsúly:

„Mindig úgy akartam dolgozni, hogy az embereim ne féljenek tőlem. Nem szidjuk egymást, nem rágalmazzuk egymást. Kikötöttem, hogy ha valakinek valamilyen gondja van otthon, meg-értjük és próbálunk segíteni neki megoldani.” (erdélyi vállalkozó)

A vállalkozókat megkérdeztük arról is, mennyire van igény családbarát szolgáltatásokra a környezetükben:-

„A környezetemben élő vállalkozókat semennyire nem foglalkoztatja a családbarát vállal-kozás kialakítása, van, akiben gondolat szintjén felmerül, de nem nagyon tesznek lépéseket ez

35 „A nőket úgy emancipálták a szocializmusban, hogy senki nem kérdezte meg tőlük, akarnak-e emancipálódni”. Szabadság, 2009. január 29. Letöltés helye: <http://archivum2.szabadsag.ro>; letöltés ideje: 2019. 03. 17.

36 Uo.

ügyben, mert nem igazán van példa, vagy van jó példa. Az IT-szegmens egy kicsit mindig speciálisabb volt, nem olyan, mint egy kereskedelmi vállalkozás, ahol a kvótákat hajtják, hanem a munkatársaknak igényeik vannak, szeretik, ha jó helyen vannak, szép helyen vannak, és olyan a környezet, amiben a gyerekek is jól érezhetik magukat.” (vajdasági vállalkozó)

A családbarát vállalkozások megvalósításakor fontos továbbá a vállalkozó gondolkodásmódja, tehát hogy mennyire tartja fontosnak a családi alkalmazottak igényeit.

„A cégek többségére jellemző az emberek kiszigerezése. Amilyen a főnök, olyan a cég. Aki többet termel, többet érdemel – az embereket értékelni kell, mert a teljesítményükben visszaköszön a törődés.” (erdélyi vállalkozó)

Az interjúalanyok elmondása szerint alapvetően hiányzik a vállalkozói szféra gondolkodásmódjából a családbarát szemléletmód: úgy látják, ezen a területen van még hova fejlődni. Ez minden régióban hangsúlyos vélemény volt, viszont ez alól is vannak kivételek.

„A vállalkozások jelentős része, főleg a kisvállalkozások családbarátnak mondhatók. Sepsiszentgyörgy nagyon gazdag kulturális és közösségi programkínálattal rendelkezik és a gyermekek »megbecsültsége« rendkívül jó, határozottan hangsúlyos módon jelenvaló. Számos cég biztosítja az alkalmazottak számára, hogy az óvodába, iskolába elvihessék és onnan kivehessék a gyermekeiket, azaz létezik a rugalmas munkaidő »intézménye«. Általános nézet, hogy az elégedett alkalmazott a jó és alkalmas alkalmazott.” (erdélyi vállalkozó)

Az interjúkból az is kiderül, hogy a régiókban tapasztalható munkaerőhiány jelentősen növeli a jó munkaerő megbecsülését. Véleményük szerint ha megfelelően megbecsülik a vállalkozók a munkaerőt, akkor ennek az eredménye a megfelelő munkavégzésben is megmutatkozik majd.

„Az alkalmazottakkal való törődés, egyben a céggel való törődést is jelenti. Nemcsak az emberek által elvégzendő munkával, hanem az emberekkel (pl. születésnapok, kirándulások), betegség esetén az anyagi támasszal is törődnek. Ezek a foganatosított gyakorlatok az alkalmazottak részéről egyrészt lojalitást, másrészt állhatatos, lelkiismeretes munkavégzést eredményeznek.” (erdélyi vállalkozó)

A cégvezetők úgy gondolják, hogy a kivándorlásban a munkaadók is felelősek, itt első sorban a kapzsiságot és a munkaerő kihasználását említették. Véleményük szerint szükség van az emberek megbecsülésére. A legtöbb vállalat próbált a cég profiljának megfelelően valamilyen pluszjuttatást adni az alkalmazottaknak, hogy ezáltal növelje a munkamorált és a teljesítményt, továbbá csökkentse a kivándorlás esélyét.

„A kivándorlásban a munkaadók is hibásak, mert kapzsik, kihasználják az embereket. Szükség van méltányosság alapú juttatásokra, az emberek megbecsülésére. Fontos dolog az emberek képzése, az abba való befektetés. A munkaerőképzés családjóléti szolgáltatás, mert növeli az egyének családfenntartó képességeit. Egy adott vállalkozás családbarát jellege a vállalkozás versenyképességét növeli. Az »emberszámba vevés« legalább annyit ér, mint a fizetés. A hozama lojalításban mérhető.” (erdélyi vállalkozó)

Például egy felvidéki pékséget működtető vállalkozó úgy próbál segíteni a családos alkalmazottainak, hogy mindennap kenyeret biztosít nekik:

„A saját alkalmazottjait próbálják támogatni a pékségből is, amire a családnak szüksége van, azt vihetnek haza, kenyeret, meg kiftit kapnak, és ha kéri, akkor kalácsot is, mert vannak 5-6 tagú családok is, és próbálják támogatni őket, hogy ne szűkölködjének semmiben.” (felvidéki vállalkozó)

Egy másik esetben arról számoltak be, hogy lehetőséget adnak az alkalmazottaknak egy közös családi hétvége eltöltésére egy üdülőközpontban, de arra is volt példa, hogy a fizetés mellé adott extra pénzbeli juttatásokat egy vállalkozó.

A családokat érintő legnagyobb probléma mind a négy vizsgált régióban a pénzhiány: a folyamatos küzdelem a megélhetésért. Ennek következtében sokan külföldi munkavállalásra kényszerülnek, jellemzően az apák. Ezt a gyerekek és a család is megsínylik, minden régióban megemlézték ezt a problémát:

„A legnagyobb probléma, hogy a »családok szétszakadnak«, mivel annyira helyileg nem tudják megkeresni azt a pénzt, ami a családfenntartásra elég. Többnyire az apuka elmegy külföldre dolgozni, megkeresi a többszörösét annak, amit odahaza meg tudna keresni, jobb esetben ez után egy hónapot otthon vannak, vagy csak 2 hetet és utána ismét mennek vissza. Ezt nagyon megsínylik a házasságok, a gyerekek, vannak olyan települések, ahol több százan, több ezren kint vannak külföldön, és ebből adódóan nincsenek munkások, akik helyben tudnának dolgozni.” (kárpátaljai vállalkozó)

Mindemellett Kárpátalján külön kiemelték a mentálhigiénés szakértők hiányát is. A szakemberek képzése csak nemrég indult el, a szülők pedig egyelőre fel sem ismerik, hogy a gyerekeknek szükségük van speciális külső segítségre: kiváltképp a „szétszakadt családokban”. A kutatás során kiderült, hogy a vállalkozók szerint az emberek képzésébe való befektetés érdemes és szükséges. Ennek megfelelően az interjúalanyok többsége a családbarát programok, és a közösségi terek családbarátá tétele mellett azt is vállalta, hogy gyakornokot fogad, ezzel segítve a gyakorlati tudás és tapasztalat gyarapodását. Elmondásaik szerint mindkét fél számára

hasznos: míg a munkáltató egy potenciális munkaerőre tesz szert, addig a fiatalok beletanulnak a szakmába, valamint látják, hogy minden nehézség ellenére a szülőföldön is meg lehet élni, nem kell elvándorolni a családtól a megélhetésért.

„Nyári szakmai gyakorlati programunk révén építész és építőmérnök hallgatóknak lehetőséget biztosítunk arra, hogy olyan munkákban vehessenek részt, ahol nemzetközi elvárásoknak megfelelően tovább fejleszthessék, kibővíthessék eddig megszerezett tudásukat. Munkatársainknak a családi napok alkalmából (1) hagyományos mesterségek napját szervezzük meg szombaton, (2) másnap mentálhigiénés szakember bevonásával megtartunk egy képzést is a munkahelyi és család lét egyensúlyának megteremtése érdekében, (3) valamint munkatársaink gyerekeit egy fogorvos segítségével, gyermekfogászati foglalkoztatás által hasznos tudnivalókkal és tanácsokkal látunk el.” (erdélyi vállalkozó)

A jó gyakorlatok tekintetében az interjúalanyok minden esetben arról számoltak be, hogy a környezetükben nagyon kevés a családbarát vállalkozás, vagy az ahhoz hasonló intézkedések, melyeket a pályázatok révén bevezettek. Ez az anyaországi támogatáspolitikai részét képező pályázat nagy segítséget jelentett a tervbe vett fejlesztések megvalósítására.

„A BGA jelen pályázati lehetőségeinek az újbóli meghirdetése a cégek számára támasz lenne. Az egyházak közösségalkotó és megtartó szerepe csökken, ezért hasznos dolog támogatni a vállalkozói szférát, hogy közösségeket hozzanak létre a fent felsorolt érvek, okok alapján.” (erdélyi vállalkozó)

Míndemellert a pályázat elindított egy újfajta folyamatot is: a nyertes pályázók úgy érzékelték, hogy a környezetükben levő magyar vállalkozások is elkezdtek gondolkodni arról, hogyan lehetne ebbe az irányba elindulni, azaz sikereik példamutatók voltak a helyiek számára. A cégvezetők kifejtették véleményüket azzal kapcsolatban is, hogy a jövőben milyen területeken lenne érdemes változtatni, segítséget nyújtani elsősorban az adott államnak, valamint a magyar támogatáspolitikának. Erdélyben például megfogalmazták az általuk vélt hiányosságokat az országon belül, állításuk szerint nagyobb ösztönzőkre lenne szükség, mind társadalmi szinten, mind a vállalkozói szférát érintően, hogy elterjedjen a családbarát szemlélet. Ugyanakkor helyi szinten van, ahol fontos, és az önkormányzat felkarolja ezt a látásmódot, ami a környező településeknek is jó például szolgálhat.

„A román állam látókörében nincs jelen a családbarát vállalkozási jelleg kialakítása. Sepsiszentgyörgynek gazdag sport és kulturális ajánlatcsomagjai vannak. Javarészt megoldott a gyermekek délutáni foglalkoztatása, oktatása, nevelése. A román állam adókedvezményeket kellene biztosítson. Az emberek jövedelme, a jövedelemszint kiszámíthatósága nem jó. Az államnak kellene ösztönözni a több gyermek vállalását és a kiszámítható gazdasági környezetet.” (erdélyi vállalkozó)

Az erdélyi vállalkozók ugyancsak hangot adtak annak, hogy az államnak az oktatásba kellene fektetnie és ez által segítené a vállalkozókat, megoldást jelentene a délutáni iskolák, a gyermekek hosszabbított programú, iskola utáni iskolai programját. Ez az intézkedés az iskolás gyermekek és a szülei munkaideje közti eltéréseket, azok összeegyeztethetetlen jellegét feloldaná. A GYES két évig tart Romániában, de az óvodák csak hároméves kortól veszik fel a gyermekeket, ráadásul csak kevés helyen van hosszabbított programú óvoda.

„A román állam az oktatásfejlesztés által kellene segítsen, például azzal, hogy megoldja a délutáni iskolák problémáját, a gyermekek hosszabbított programú, iskola utáni iskolai programját... Jelenleg Romániában a félnormás munkaidős állások után is teljes munkaidős állásnak megfelelő adót szedi be, ezért a munkaadók nem érdekeltek a részmunkaidős állások létrehozásában, mely körülmény a kisgyermekes, potenciális munkavállaló szülők szempontjából hátrányos körülmény.” (erdélyi vállalkozó)

Az interjúkban megszólítottak még több családbarát pályázat meghirdetését tartották szükségesnek, mivel nagyon nagy volt az érdeklődés a nyertes pályázók környezetében – egyre többen ismerik fel az ebben rejlő lehetőségeket. A jelenlegi magyar pályázatokat értékelve kijelentették, hogy alapvetően pozitívnak értékelik a pályázatok tematikáját, és valós igényekre reflektálnak, valamint azt is kifejtették, hogy az uniós források nehezebben elérhetőek a számunkra.

„A BGA támogatási projektjei reális igényekre reális lefedést adnak, érződik rajtuk a segítő szándék. Ezzel szemben a román és az uniós pályázatokból hiányzik a bizalom, túlbürokratizáltak, indokolatlanul bonyolultak és nehezen átláthatóak.” (erdélyi vállalkozó)

Az interjúkban hangsúlyozták továbbá az olyan vállalkozások támogatását, melyek a kezdetektől fogva fontosnak tartották a családbarát szemléletmódot. Megfogalmazódott az is, hogy a magyar állam további beruházása nagy segítséget nyújthatna a szakoktatás terén. Az iskolai szakoktatásban a bérezéssel van a gond (ezt jelen esetben a román oktatási rendszerre vonatkozóan jegyezte meg egy vállalkozó, de a szakoktatás fontosságát minden régióban kiemelték), az oktatók nincsenek megfizetve, ezért az oktatói minőség nem megfelelő.

„A magyar állam további beruházása a szakoktatásba támaszt jelentene. Az iskolai szakoktatásban a bérezéssel van gond. Az oktatók nincsenek megfizetve, ezért azt oktatói minőség nem megfelelő.” (erdélyi vállalkozó)

A gyermekvállalási kedv fellendítéséhez is szükség van olyan példamutató vállalkozókra, akik a gyermekvállalás és a családi élet vonatkozásában ösztönző erőt nyújtanak.

„Ugyanakkor az alacsony gyermekvállalási kedvnek értékeállítódási akadályja is van. Többnyire kényelmi indokok gátolják a több gyermek vállalását. Számottevő számú család esetében kevesebb gyermek születik, mint amennyit költségvetésileg meg tudnának engedni maguknak, mert a személyes életük kiteljesedését nem látják realizálódni a gyermekvállalásban. Szükség van egy véleményformáló tevékenységre! Minden „körből” – egyházak, civilek, politikum – van szükség véleményformálókra, akik a gyermekvállalás és a családi élet vonatkozásába ösztönző erőt mutatnak fel.” (erdélyi vállalkozó)

Az interjúalanyok azt is elmondták, hogy a vállalkozói szféra képzése legalább annyira fontos, mint a jó munkaerő képzése, és ebben is sokat segíthet a magyar állam:

„A magyar állam a vállalkozások, a vállalkozók képzésével kellene segítsen. Javaslatként fogalmazza meg, hogy az erdélyi magyar vállalkozók körében konzultációs tevékenységet kellene végezni annak érdekében, hogy objektív módon felmérhessék a támogatási igényeket”. (erdélyi vállalkozó)

A megszólítottak általában véve a magyar támogatáspolitikát sikeresnek értékelték:

„A magyar államnak a támogatása szintén nagyon számottevő a közösségi terek kialakításának a támogatása terén, valamint a minőségi programok, találkozási lehetőségek biztosítása révén. A gyermektáborok támogatása szintén jelentős segítség. Számos közösségnek kisbuszra van szüksége. A gyermekek minőségi oktatási, nevelési és szabadidős programjainak a támogatása, valamint a közösségek megerősítése lenne szükséges támogatási cél.” (erdélyi vállalkozó)

Összegzésképpen a külhoni régiókban sokféle értelmezés létezik a „családbarát intézkedés” milyenségéről. A helyi vállalkozók eltérő módon próbálják ez irányú intézkedéseiket megvalósítani, ezzel könnyebbé téve a helyi családok, alkalmazottak, gyerekek és diákok életét. A vállalkozók egyre inkább felismerik a szakképzett munkaerő fontosságát, melyet tovább fokoz a nagyfokú kivándorlás és a vele járó munkaerőhiány. A családbarát vállalkozók között vannak, akik saját családi vállalkozásuk fenntartásával igyekeznek családjukat egyben tartani, mások a gyerekes munkavállalókat támogatják, megint mások az egész helyi közösséget próbálják megszólítani, közösségépítő rendezvényeket létrehozni, vagy olyan helyszíneket teremteni, amelyek találkozási pontokat, kapcsolódási lehetőségeket nyújtanak mind a szülők, mind a gyerekek számára.